

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari

3-maxsus
son (5-jild)

2025

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ 5/3 (5) – 2025

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

TOSHKENT-2025

BOSH MUHARRIR:

Isanova Feruza Tulqinovna

TAHRIR HAY'ATI:

07.00.00- TARIX FANLARI:

Yuldashev Anvar Ergashevich – tarix fanlari doktori, siyosiy fanlar nomzodi, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Mavlanov Uktam Maxmasabirovich – tarix fanlari doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Xazratkulov Abror – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti.

Tursunov Ravshan Normuratovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Xolikulov Axmadjon Boymahmatovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Gabrielyan Sofya Ivanovna – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Milliy Universiteti.

Saidov Sarvar Atabullo o'g'li – katta ilmiy xodim, Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, ilmiy tadqiqotlar bo'limi.

08.00.00- IQTISODIYOT FANLARI:

Karlibayeva Raya Xojabayevna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Nasirxodjayeva Dilafruz Sabitxanovna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Ostonokulov Azamat Abdukarimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent moliya instituti;

Arabov Nurali Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Azizov Sherzod O'ktamovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Bojxona instituti;

Xojayev Azizxon Saidaloxonovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Farg'ona politexnika instituti

Xolov Aktam Xatamovich – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Shadiyeva Dildora Xamidovna – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b, Toshkent moliya instituti;

Shakarov Qulmat Ashirovich – iqtisodiyot fanlari

nomzodi, dotsent, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti

09.00.00- FALSAFA FANLARI:

Hakimov Nazar Hakimovich – falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Yaxshilikov Jo'raboy – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

G'aybullayev Otabek Muhammadiyevich – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Saidova Kamola Uskanbayevna – falsafa fanlari doktori, "Tashkent International University of Education" xalqaro universiteti;

Hoshimxonov Mo'min – falsafa fanlari doktori, dotsent, Jizzax pedagogika instituti;

O'roqova Oysuluv Jamoliddinovna – falsafa fanlari doktori, dotsent, Andijon davlat tibbiyot instituti, Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasini mudiri;

Nosirxodjayeva Gulnora Abdukaxxarovna – falsafa fanlari nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Turdiyev Bexruz Sobirovich – falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, Buxoro davlat universiteti.

10.00.00- FILOLOGIYA FANLARI:

Axmedov Oybek Saporbayevich – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ko'chimov Shuxrat Norqizilovich – filologiya fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hasanov Shavkat Ahadovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Baxronova Dilrabo Keldiyorovna – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Mirsanov G'aybullo Qulmurodovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Salaxutdinova Musharraf Isamutdinovna – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, Samarqand davlat universiteti;

Kuchkarov Raxman Urmanovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent v/b, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yunusov Mansur Abdullayevich – filologiya fanlari nomzodi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Saidov Ulugbek Aripovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi.

12.00.00- YURIDIK FANLAR:

Axmedshayeva Mavlyuda Axatovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Muxitdinova Firyuza Abdurashidovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Esanova Zamira Normurotovna – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yurist, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hamroqulov Bahodir Mamasharifovich – yuridik fanlar doktori, professor v.b., Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti;

Zulfiqorov Sherzod Xurramovich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti;

Xayitov Xushvaqt Saparbayevich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Asadov Shavkat G'aybullayevich – yuridik fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Ergashev Ikrom Abdurasulovich – yuridik fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Utemuratov Maxmut Ajimuratovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Saydullayev Shaxzod Alixanovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hakimov Komil Baxtiyarovich – yuridik fanlar doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yusupov Sardorbek Baxodirovich – yuridik fanlar doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Amirov Zafar Aktamovich – yuridik fanlar doktori (PhD), O'zbekiston Respublikasi Sudyalari oliy kengashi huzuridagi Sudyalari oliy maktabi;

Jo'rayev Sherzod Yuldashevich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Babadjanov Atabek Davronbekovich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Normatov Bekzod Akrom o'g'li — yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Rahmatov Elyor Jumaboyevich — yuridik fanlar nomzodi, Toshkent davlat yuridik universiteti;

13.00.00- PEDAGOGIKA FANLARI:

Xashimova Dildarxon Urinboyevna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Ibragimova Gulnora Xavazmatovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Zakirova Feruza Maxmudovna – pedagogika fanlari doktori, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti huzuridagi pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq markazi;

Kayumova Nasiba Ashurovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Qarshi davlat universiteti;

Taylanova Shoxida Zayniyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent;

Jumaniyozova Muhayyo Tojiyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ibraximov Sanjar Urunbayevich – pedagogika fanlari doktori, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti;

Javliyeva Shaxnoza Baxodirovna – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti;

Bobomurotova Latofat Elmurodovna — pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti.

19.00.00- PSIXOLOGIYA FANLARI:

Karimova Vasila Mamanosirovna – psixologiya fanlari doktori, professor, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Hayitov Oybek Eshboyevich – Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti, psixologiya fanlari doktori, professor

Umarova Navbahor Shokirovna– psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Amaliy psixologiyasi kafedrasi mudiri;

Atabayeva Nargis Batirovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Shamshetova Anjim Karamaddinovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Qodirov Obid Safarovich – psixologiya fanlari doktori (PhD), Samarqand viloyat IIB Tibbiyot bo'limi psixologik xizmat boshlig'i.

22.00.00- SOTSILOGIYA FANLARI:

Latipova Nodira Muxtarjanovna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri;

Seitov Azamat Po'latovich – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston milliy universiteti;

Sodiqova Shohida Marxaboyevna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi.

23.00.00- SIYOSIY FANLAR

Nazarov Nasriddin Ataqulovich –siyosiy fanlar doktori, falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent arxitektura qurilish instituti;

Bo'tayev Usmonjon Xayrullayevich –siyosiy fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri.

OAK Ro'yxati

Mazkur jurnal Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2022-yil 30-noyabrdagi 327/5-son qarori bilan tarix, iqtisodiyot, falsafa, filologiya, yuridik va pedagogika fanlari bo'yicha ilmiy darajalar yuzasidan dissertatsiyalar asosiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro'yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas'uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog'och ko'chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog'lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).

MUNDARIJA

07.00.00 – TARIX FANLARI

<i>Юсупов Хуршид Муратжанович</i> ПЕРВЫЕ ШАГИ ДВУХСТОРОННЕГО СОТРУДНИЧЕСТВА САУДОВСКОЙ АРАВИИ С МОМЕНТА НЕЗАВИСИМОСТИ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН	9-13
<i>Najmiddinov Zafar Xoshimjonovich</i> O'RTA OSIYO FAQIHLARINING MUSANNIFAK ASARLARIGA TA'SIRI XUSUSIDA	14-19

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

<i>Madraimova Marxamat Raximberganovna</i> XORAZM VILOYATIDA KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIKNI DAVLAT TOMONIDAN TARTIBGA SOLISHNING OBYEKTIV ZARURLIGI VA AHAMIYATI	20-23
<i>Abdullaev Jamshid Obidovich</i> SUN'IY INTELLEKT — XIZMAT KO'RSATISH SOHASIDA SAMARADORLIKNI OSHIRISH VOSITASI SIFATIDA	24-30
<i>Абдуллаев Алтинбек Янгибаевич</i> ДОННИ ҚАЙТА ИШЛАШ КОРХОНАЛАРИДА МАҲСУЛОТ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ХАРАЖАТЛАРИ ҲИСОБИНИ ЮРИТИШ ВА ТАННАРХ КАЛКУЛЯЦИЯСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ	31-46
<i>Ziyadullayev Zuxriddin Ilxom o'g'li</i> TIJORAT BANKLARI TRANSFORMATSIYASI BORASIDA NAZARIY VA HUQUQIY ASOSLAR	47-51
<i>Alimova Saboxat Gaziyevena, Erkinova Sevinch</i> YASHIL IQTISODIYOT VA ATROF MUHIT MUAMMOLARI	52-56
<i>Zokirova Gavxar</i> GLOBAL PENSIYA TIZIMLARI BARQARORLIGI VA YETARLILIGI TAHLILI	57-66

09.00.00 – FALSAFA FANLARI

<i>Tursunkulova Shaxnoza Tuychiyevena, Muxtorov Muxsin Jabborovich</i> TASAVVUFDA INSON MA'NAVIY KAMOLOTI MASALASI	67-73
<i>O'rinboyev Davlatjon Bahtiyorovich</i> IJTIMOIY FALSAFADA STRATEGEMALARNING O'RNI VA AHAMIYATI	74-79
<i>Alimov Mansur Narboyevich</i> PEDAGOGIYALARNING MA'NAVIY-AXLOQIY VA KASBIY RIVOJLANTIRISHDA AJDODLAR MA'NAVIY MEROSINING O'RNI. ("SILSILAT UL-ORIFIYN VA TAZKIRATU-S-SIDDIQIYN" ASARI MISOLIDA)	80-87
<i>To'xtasinov Shukurjon Shavkatjon o'g'li</i> MILLIY BIRLIK VA SIYOSIY HOKIMIYATGA DOIR JADIDLAR QARASHLARINING IJTIMOIIY- FALSAFIY AHAMIYATI	88-95
<i>Nurmatova Umida Jalolidinovna</i> AN'ANAVIY O'QISHNING GNOSEOLOGIK JIHATLARI	96-101

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI

<i>Abdullaeva Charos Baxramovna</i> ZAMONAVIY LINGVISTIKADA REKLAMA DISKURSI TUSHUNCHASI	102-105
<i>Umarqulova Munira Zohidjon qizi</i> ILMIY-FANTASTIK ADABIYOT: JANRNING SHAKLLANISHI, RIVOJLANISHI VA POETIK CHEGARALARI	106-119
<i>Xaydarova Gavhar Abdukadirovna</i> ZAMONAVIY LINGVISTIK MADANIYAT KONTEKSTIDA "SPORT DISKURSI" TUSHUNCHASINING NAMOYON BO'LISHI	120-124
<i>Mirzarahimov Bahodir Shavkat o'g'li</i> "XALQ SO'ZI" GAZETASINING MATNLARINI DAVR BO'YICHA TASNIFLASH BOSQICHLARI	125-129
<i>Boboqulova Nilufar Xayrullo qizi</i> INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA SHOULDER/YELKA, ELBOW/TIRSAK HAMDA WRIST/BILAK SOMATIK KOMPONENTLI MAQOLLARNING KONSEPTUAL TAHLILI	130-137
<i>Yangiboyeva Feruza Ortiq qizi</i> TIPS FOR TEACHING ENGLISH: STRATEGIES FOR EFFECTIVE LANGUAGE LEARNING	138-145
<i>Ибодуллаева Гавхар Уринбаевна</i> ОБУЧЕНИЕ ШКОЛЬНИКОВ К НАЧАЛЬНОМУ УРОВНЮ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА В СРЕДНЕ- ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ В УСЛОВИЯХ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЕ	146-151
<i>Kuvvatov Raxmatulla Hikmatillayevich</i> SAN'ATGA OID AFORIZMLARNING LINGVOKULTUROLOGIK TAHLILI.....	152-156
<i>Ibodullayeva Gulshod Urinovna</i> CHET TILLARINI O'RGANISHDA IMMERSIV O'QITISH USLUBLARI –SAMARALI YO'NALISH, YONDASHUVLAR VA XULOSALAR.....	157-160
<i>Habibullayeva Gulsanam Inomjon qizi</i> INNOVATIVE METHODS OF TEACHING READING (FOR PRE INTERMEDIATE LEVELS)	161-165
<i>Berdimurotova Sevara Maxmudovna</i> TILSHUNOSLIKDA TERMINOLOGIYANING XUSUSIYATLARI.....	166-169

12.00.00 – YURIDIK FANLAR

<i>Kuchimova Shaxlo</i> VASIYATNOMANING OG'ZAKI SHAKLI VA UNI TUZISHDA ZAMONAVIY AXBOROT TEKNOLOGIYA VOSITALARIDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI	170-176
<i>Jumanazarov Faxriddin Erkinovich</i> KONTRAFAKT MAHSULOTLARNI ANIQLASH VA ULARNING MUOMALASIGA QARSHI KURASHISH MUAMMOLARI	177-183
<i>Курбанова Эльмира Асадовна</i> ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ОВД С ГОСУДАРСТВЕННЫМИ И ИНЫМИ ОРГАНИЗАЦИЯМИ ПО ПРОФИЛАКТИКЕ БЕЗНАДЗОРНОСТИ И ПРАВОНАРУШЕНИЙ СРЕДИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН	184-190

<i>Raxmatullayev Xurshidjon Shukurilla o'g'li</i> O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI QONUNCHILIGIDA KRIPTO-AKTIV VA U BILAN BOG'LIQ BO'LGAN AYRIM MUAMMOLAR.....	191-195
<i>Aldamuratova Amangul Uralbayevna</i> FUQAROLIK PROTSESSIDA AJRIMLAR TUSHUNCHASI VA TURLARI	196-200
<i>Xakimov Jahongir Olimjon o'g'li</i> KIBERFIRIBGARLIK VA KIBERKORRUPSIYA – RAQAMLI DUNYODAGI MURAKKAB JINOYATLAR.....	201-208
<i>Ergashev Qaxramon Zokirjonovich</i> KORRUPSIYAVIY JINOYATLARGA QARSHI KURASHISHNING IJTIMOY ZARURATI.....	209-219
<i>Normatov Isomiddin Dustqul o'g'li</i> XUFIYONA IQTISODIYOTGA QARSHI KURASHISH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI	220-224
<i>Пулатов Темурабек Гайратжон угли</i> ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ПРИМЕНЕНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ КИС В СЕКТОРЕ ФИНАНСОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ	225-231
13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI	
<i>Yaqubov Fazliddin Muxitdinovich</i> JISMONIY TARBIYA VA SPORT MUTAXASSISLARINING ILMIY-TADQIQOTCHILIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA FANLARARO INTEGRATSIYA	232-236
<i>Sharipova Farida Salimdjanoyn, Qo'ng'irotova Anorxol</i> TIBBIYOT OLIYGOHLARIDA "TIBBIY BIOLOGIYA" HAMDA "UMUMIY GENETIKA" FANLARINI O'QITISHDA INTERFAOL METODLAR SAMARADORLIGI	237-241
<i>Собирова Гулибарно Зайнутдин кизи</i> МЕТОДИКА ИНТЕРАКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ В РАЗВИТИИ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА	242-252
<i>Salayev Donyor Baxtiyarovich</i> ZAMONAVIY JISMONIY TAYYORGARLIKNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI.....	253-259
<i>Turdimuratov Dilmurad Yuldashevich</i> OLIY TA'LIM MUASSASASIDA BOKS MURABBIYLARINI KASBGA YO'NALTIRISH TIZIMINING XUSUSIYATLARI	260-266
<i>Hakimova Nargiza Uralovna</i> YOSH KURASHCHI QIZLARDA MUVOZANAT QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHDA RAQS VA HARAKATLI O'YINLARDAN FOYDALANISH TEXNOLOGIYASI	267-273
<i>Otepbergenov Jetkerbay Sakbergenovich</i> MODULLI TA'LIM SHAROITIDA TALABALARNI INTELLEKTUAL RIVOJLANTIRISHGA UNDASH MUAMMOSI	274-279

Received: 10 April 2025
Accepted: 15 April 2025
Published: 28 April 2025

Article / Original Paper

ILMIY-FANTASTIK ADABIYOT: JANRNING SHAKLLANISHI, RIVOJLANISHI VA POETIK CHEGARALARI

Umarqulova Munira Zohidjon qizi

O'zbekiston Davlat Jahon Tillari Universiteti, Toshkent, O'zbekiston
Tayanch doktorant

Annotatsiya. Bu maqola ilmiy-fantastik adabiyot janrining shakllanishi, tarixiy rivojlanishi, nazariy asoslari va poetik xususiyatlarini tahlil qiladi. Tadqiqotda Darko Suvin va Frederik Jemisonning nazariy qarashlari asosida janrning "kognitiv izolyatsiyalash" konsepsiyasi muhokama qilinadi. Maqola ilmiy fantastikaning madaniy ta'sirini, texnologik bashoratlar xususiyatlarini va global kontekstdagi o'rnini ko'rib chiqadi. Shuningdek, janrning noyob badiiy xususiyatlari va boshqa janrlar bilan munosabati ushbu maqolada o'rganib chiqildi. Tadqiqot zamonaviy ilmiy fantastika tendensiyalari, janrning xilma-xil ovozlarga ega bo'lishi va kelajakdagi rivojlanish yo'nalishlarini aniqlaydi.

Kalit so'zlar: ilmiy fantastik adabiyot, kognitiv izolyatsiyalash, utopik impuls, janr nazariyasi, texnologik bashoratlar, kiberpank, postkolonial adabiyot, janr chegaralari.

SCIENCE FICTION LITERATURE: THE EMERGENCE, EVOLUTION, AND POETIC LIMITS OF THE GENRE

Umarkulova Munira Zakhidjan kizi

Uzbekistan State University of World Languages, Tashkent, Uzbekistan
Phd student

Abstract. This article analyzes the formation, historical development, theoretical foundations, and poetic characteristics of the science fiction genre. The study discusses the concept of "cognitive estrangement" based on the theoretical perspectives of Darko Suvin and Fredric Jameson. It also examines the cultural impact of science fiction, the nature of technological predictions, and the genre's significance in a global context. The paper explores the unique artistic features of science fiction, its interrelation with other genres, and its role in expanding literary boundaries. The research identifies contemporary trends in science fiction, its polyphonic nature, and potential directions for future development.

Keywords: science fiction literature, cognitive estrangement, utopian impulse, genre theory, technological predictions, cyberpunk, postcolonial literature, genre boundaries.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SP1342V5SI3Y2025N14>

Kirish

Ilmiy fantastika janri adabiyotda tez sur'atlar bilan rivojlanayotgan yo'nalish bo'lib, insoniyatning kelajak bilan aloqador umidlari, qo'rquvlari va taxminlarini o'zida aks ettiruvchi janr turi deya e'tirof etiladi. Bu janr o'zining rivoji davomida nafaqat ommani zavqlantirgan, balki insoniyat istiqboli haqida chuqur mulohazalarni ham taqdim etgan. Ilmiy

fantastika adabiyotining nazariy asoslari, tarixiy rivojlanishi, madaniy ta'siri va texnologik bashoratlari uni jahon adabiyotining ajralmas qismiga aylantirgan[3].

Ilmiy fantastika janrining paydo bo'lish ildizlari qadimgi afsonalar va rivoyatlarga borib taqaladi, bu davrda g'aroyib elementlar tabiiy hodisalarni tushuntirish uchun qo'llanilgan. Biroq, janrning zamonaviy ko'rinishi 19-asrda Jyul Vern va G.G. Vells kabi adiblar ijodida shakllanib, ular ilmiy taxmin va tasavvurni adabiyotga singdirganlar. Vernning "Yerning markaziga sayohat" (1864) va Vellsning "Vaqt mashinasi" (1895) asarlari fan va badiiy nasr uyg'unligini yaratib, ilmiy fantastikani alohida janr sifatida o'rnatishga asos soldi[19]. Ilmiy-fantastika ilm-fan sohasidagi yangiliklar, yangi texnologiyalarning kashf etilishi, ularning g'aroyib imkoniyatlari, insoniyatga ijobiy va salbiy tomonlama ta'siri, sodir bo'lishi mumkin bo'lgan paradokslarni o'rganadi.[25:1]

Ushbu maqola ilmiy fantastika janrining tarixiy rivojlanishini, madaniy ta'sirini, texnologik bashoratlarni va nazariy asoslarini tahlil qiladi. Ilmiy fantastika nafaqat o'quvchini zavqlantiruvchi vosita, balki jamiyatdagi o'zgarishlarni aks ettiruvchi ko'zgu vazifasini ham o'taydi. Tadqiqot doirasida janrning o'ziga xos poetik xususiyatlari, badiiy qiymati va jahon adabiyotidagi o'rni ham muhokama qilinadi. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi ilmiy fantastika janrining evolyutsiyasini nazariy jihatdan tizimlashtirish, uning zamonaviy holatini tahlil qilish va kelajakdagi rivojlanish tendensiyalarini aniqlashdir. Tadqiqot doirasida quyidagi muammolar o'rganiladi: 1) ilmiy-fantastika janrining nazariy asoslarini tahlil qilish va ularni tizimlashtirish; 2) janrning madaniy-tarixiy rivojlanish bosqichlarini aniqlash; 3) ilmiy-fantastikaning madaniy ta'sirini baholash; 4) janrning poetik xususiyatlari va boshqa janrlar bilan munosabatini o'rganish; 5) global kontekstda janrning rivojlanish tendensiyalarini aniqlash.

Metodlar

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlar qo'llanildi:

1. Tarixiy-qiyosiy tahlil: Ilmiy fantastika janrining vaqt davomida rivojlanishini o'rganish uchun ishlatildi. Bu metodologiya orqali 19-asrdan 21-asrgacha bo'lgan davrdagi asosiy asarlar va yo'nalishlar tanlab olindi va qiyosiy tahlil qilindi.

2. Adabiy-tanqidiy tahlil: Tanlab olingan ilmiy-fantastik asarlar mazmun, struktura va poetik xususiyatlari nuqtai nazaridan tahlil qilindi. Asarlar tanlashda Web of Science va Scopus ma'lumotlar bazasida eng ko'p iqtibos keltirilgan tadqiqotlarda muhokama qilingan asarlarga ustuvorlik berildi.

3. Madaniy-kontekstual tahlil: Janrning jamiyatdagi o'rni JSTOR va Project Muse kabi ma'lumotlar bazalaridan olingan materiallar asosida o'rganildi. So'nggi 20 yil (2005-2025) davomida nashr etilgan ilmiy maqola va monografiya tahlil qilindi.

4. Nazariy konseptualizatsiya: "Prisma" protokoli asosida ilmiy fantastika bo'yicha mavjud nazariy adabiyotlarni tizimli ravishda ko'rib chiqish orqali amalga oshirildi. Grant (2019) tomonidan ishlab chiqilgan adabiy janr tahlili metodologiyasi asosida yetakchi 4 ta nazariy yondashuvlar (Suvin, Jameson, Haraway, Roberts) taqqoslandi.

5. Diskursiv tahlil: Deleni diskursiv tahlil metodologiyasi asosida zamonaviy ilmiy-fantastik asarlar matni, ulardagi metaforalar va narrativ texnikalar o'rganildi.

Ma'lumotlar manbalari sifatida ilmiy fantastika tarixi, nazariyasi va tahlili bo'yicha mavjud ilmiy adabiyotlar, maqolalar va tadqiqotlar qo'llanildi. Jumladan, Piers (1987), Bould

va Vint (2011), Jon Klut (1995), Deley (2013), Steblford (2006), A.Roberts kabi olimlarning asarlariga tayanildi.

Natijalar

1. Ilmiy fantastika janrining tarixiy rivojlanishi

1.1 Ilk bosqich va janrning shakllanishi

Ilmiy fantastika janrining zamonaviy ko'rinishi 19-asrda shakllana boshlagan bo'lsada, uning ildizlari qadimgi afsonalar va diniy matnlardagi g'ayritabiiy elementlarga borib taqaladi. Antik davrda Lukianning "Haqiqiy tarix" asarida, o'rta asrlarda esa Tomas Morning "Utopiya" (1516) kabi asarlarida ilmiy fantastikaning ayrim elementlarini ko'rish mumkin [23]. Biroq, janrning haqiqiy shakllanishi 19-asrdagi ilmiy va texnologik taraqqiyot bilan bog'liq.

Meri Shellining "Frankinshteyn" (1818) asari ko'pchilik mutaxassislar tomonidan birinchi haqiqiy ilmiy-fantastik roman sifatida qaraladi, chunki u ilmiy kashfiyotlarning sodir bo'lishi mumkin bo'lgan potensial oqibatlarini o'zida mujassam etgan birinchi ilmiy fantastik asar hisoblanadi. Keyin Edgr Allan Po va Jyul Vern kabi yozuvchilar ilmiy fantastika elementlarini o'z asarlariga kiritib, janrning shakllanishiga hissa qo'shdilar. Jyul Vernning "Yerning markaziga sayohat" (1864), "Suv ostida 20 ming mil" (1870) kabi asarlari ilmiy bilimlarni romanlashtirib asarga aylanganining ajoyib namunalaridir [19]. Bu ikki yozuvchi ilmiy fantastika yo'nalishini rivojiga ikki xil uslubda ijod qilish orqali hissa qo'shgan. Jumladan Jyul Vern araslarida ko'proq texnologik fantastika unsurlari kuzatilsa, aksincha Po o'z asarlarida ilmiy dalillarni sirli va qo'rqinchili mavjudotlar kabi obrazlar bilan boyitgan.

G.G. Uells esa fantastikani ijtimoiy tanqid va falsafiy mushohada quroli sifatida ishlatdi. Uning "Vaqt mashinasi" (1895), "Ko'rinmas odam" (1897) va "Dunyolar urushi" (1898) kabi asarlari nafaqat qiziqarli sarguzashtlar, balki chuqur ijtimoiy fikrlar va bashoratlarni o'z ichiga olgan. Bunga yaqqol misol tariqasida "Ko'rinmas odam" asaridagi kashfiyotchi olim Grifinning hatti harakatlarini keltirish mumkin. Bu obrazni o'rganish insonning ilmiy kashfiyotlari bilan axloqiy jihatlari orasidagi murakkab bog'liqlikni ko'rsatadi. Ushbu asarda bosh qahramon olamshumul kashfiyot qilib, ko'rinmaslik xususiyatidan o'zining qabih maqsadlarini amalga oshirishda foydalanadi.

1.2 "Oltin davr" va janrning gullab-yashnashi.

Ilmiy fantastikaning "Oltin davri" 20-asrning birinchi yarmida, pulp jurnallar orqali keng tarqaldi. 1926 yilda Gyugo Gernsbek tomonidan asos solingan "Amazing Stories" jurnali ilmiy fantastikaga bag'ishlangan birinchi maxsus nashr bo'ldi. Gernsbek "scientifiction" atamasini yaratib, bu janrni "ilmiy bilimlar va bashorat qilingan taxminiy ko'rinishlar chirmashib ketgan" janr sifatida ta'rifladi [6]. Bu ta'rif juda o'rinli ishlatilgan. Chunki, ilmiy fantastika janri doirasida yaratilgan asarlar faqatgina to'qima bo'lib qolmay ilmiy faktlar asosida yoziladi va mantiqiy izchillikka ega bo'lib unda tasvirlangan obrazlar, personajlar va portretlar kelajakda haqiqatga aylanishi mumkin. Buning tipik misoli tariqasida ingliz ilmiy fantast yozuvchisi Nil Eshrning agent Kormak seriyali pentalogiyaning birinchi "Gridlinked" (2001) asarini keltirish mumkin. Ushbu asar o'zida suniiy intellekt va inson integratsiyalarini namoyon qiladi. Ammo, bu asar yartilgan davrda real dunyoda suniiy intellekt. Hozirgi raqamlashgan davr faktlari bilan solishtirganda, bu asar bashoratlari reallikka aylangan. Bu asarlarning barchasi ilmiy bilimlarga chuqur tayangan holda yaratilgan bo'lib, yuqorida ismi tilga olingan yozuvchi

avtobiografiyasiga ko'ra asl kasbi mashinasoz bo'lgan va uning asarlarida uning texnikaviy ilmga ega ekanligini ko'rish mumkin.

1930-1940-yillarda Jon U. Kempbell "Astounding Science Fiction" jurnalining muharriri sifatida janrning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatdi. U yosh va iste'dodli yozuvchilarni jalb qilib, ulardan ilmiy aniqlik va ijtimoiy relevantlikni talab qildi. Bu davr Ayzek Azimov, Artur K. Klark, Robert A. Haynlayn va Teodor Sterjen kabi mashhur yozuvchilarning faoliyati bilan belgilanib, ular janrning ko'lamini kengaytirdilar [3]. Azimovning "Asoslash" (Foundation) seriyasi va "Robotlar" hikoyalari, Haynlaynning "Begona bir yurtda yolg'iz" (Stranger in a Strange Land) romani va Klarkning "Bolalik oxiri" (Childhood's End) kabi asarlar bu davrning eng yorqin namunalari. Bu yozuvchi olimlar aynan ilmiy aniqlik va ijtimoiy relevantlikni o'zida aks ettiruvchi asarlar yozish pirovardida, aynan shu davr ijtimoiy hayotiga oid bo'lgan ijtimoiy masalalarni tahlil qilishda texnologiya, ijtimoiy tizimlar, erkinlik, axloqiy mas'uliyat va insoniyat kelajagi haqida muhim mavzularni yoritib, ijtimoiy rivojlanish, inson bilan texnologiya va ilm fan orasidagi aloqalar haqida chuqur fikrlarni taklif qilganlar. Misol tariqasida A.Klarkning "Space Odyssey" asaridagi "Hal9000" ismli robotni keltirishimiz mumkin. Garchi u insonlarga yordam berish maqsadida yaratilgan bo'lsa-da, keyinchalik uning harakatlarida insonlarga nisbatan xavfsirash yuzaga kelib, vaqt o'tib insonlar hayotini xavfqa qo'yuvchi obraz sifatida namoyon bo'ladi.

1.3 "Yangi to'lqin" va janrning transformatsiyasi

1960-1970-yillarda ilmiy fantastikada "Yangi to'lqin" harakati paydo bo'ldi. Bu harakat adabiy tajribalar, psixologik chuqurlik va ijtimoiy tanqidga ko'proq e'tibor qaratdi. Maykl Murkok va Harlan Elison kabi muharrirlar yangi ovozlarga yo'l ochib berdilar. Ursula K. Le Guin, Filip K. Dik, J.G. Ballard, Roger Zelazni va Samuel R. Deleni kabi yozuvchilar janrni yangi yo'nalishlarga olib bordilar.

Bu yozuvchilar an'anaviy oltin davr ilmiy fantastikasining texnologik optimizmini va g'arb imperiazmi qiyofalarini tanqid qildilar. Ular insoniy tajriba, psixologiya, jins, irq va ekologiya kabi mavzularga ko'proq e'tibor qaratdilar. Filip K. Dikning "Androidlar elektron qo'ylarni istaydilar?" (Do Androids Dream of Electric Sheep?) va Le Guinning "Qorong'ulikning chap qo'li" (The Left Hand of Darkness) kabi asarlar bu davrning xarakterli namunalari [3]. Bu davr undan oldingi davrlardan tubdan farq qilib, yangicha yondashuv bilan ilmiy fantastik asarlarni yaratgan. Bu davrda texnologik ta'sir va uning rivojlanishiga urg'u berilmay, aksincha insonlarning ichki dunyosi, psixologiyasi va insoniyatning o'zgarishlarini o'rganishga katta e'tibor qaratgan. Jumladan, Ballardning "The drowned world" asarida asosiy diqqat markazida insonlarning butun dunyoni iqlim o'zgarishi natijasida suv bosgandan so'ng o'zlarini qanday tutishlarini va psixologik holatlari turadi.

1.4 Kiberpank va zamonaviy yo'nalishlar

1980-yillarda "kiberpank" harakati paydo bo'ldi, u yuqori texnologiyalar va quyi hayot darajasi, kompyuter tizimlari, virtual haqiqat va korporativ kuch bilan bog'liq mavzularni o'rgandi. Vilyam Gibsonning "Neyromanser" (1984) romani kiberpank yo'nalishining ilk namunasi sanaladi. Kiberpank adabiyoti texnologiya, inson tanasi va identiteti orasidagi chegara, multinatsional korporatsiyalar, xakerlar va distopik shahar landshaftlari bilan bog'liq mavzularni o'rgandi [24].

90-yillar va 21-asrda ilmiy fantastika janri yanada xilma-xillashdi. Biopank, klimatpank (iqlim o'zgarishi bilan bog'liq ilmiy fantastika), slipank kabi yangi yo'nalishlar paydo bo'ldi.

N.K. Jemisin, Chayna Myevil, Ted Chyan, Paolo Bachigalupi, Kim Stenli Robinson va Liu Tsixin kabi zamonaviy yozuvchilar janrni yangi chegaralarga olib chiqdilar. Ular iqlim o'zgarishi, sun'iy intellekt, genetik modifikatsiya, ijtimoiy adolat va postkolonial masalalar kabi mavzularni chuqur o'rganib, ilmiy fantastikani jonli va dolzarb janr sifatida saqlab qolmoqdalar. Bu davrda yaratilgan asarlarning o'ziga xos xususiyati shundaki, ularning barchasi shu davrga xos bo'lgan davriy mammlarni olib chiqqan. Buning tipik misoli sifatida N.K. Jemisinning ilmiy fantastika janrida "Hugo Award" mukofotini olgan "The fifth season" (2015) asari o'zida bir necha ijtimoiy tuzumlar, gender rollari, irqiy farlar va insoniyatning ekologik ta'sirlari kabi dolzarb muammolarini olib chiqadi va buni o'ziga xos uslubda yaratadi. Yuqorida berilgan ilmiy fantastika janri rivojlanish bosqichlari va uning o'ziga xos xususiyatlarini quyidagi visual jadval ko'rinishida ifodalashimiz mumkin:

2. Ilmiy fantastikaning nazariy asoslari

2.1 Kognitiv izolyatsiya

Ilmiy fantastika nazariyasining eng ta'sirli konsepsiyalaridan biri Darko Suvin tomonidan kiritilgan "kognitiv izolyatsiya" tushunchasidir. Suvinning fikricha, ilmiy fantastika "kognitiv izolyatsiya dominantligi bilan xarakterlanadigan adabiy janr" hisoblanadi. Bu kontsepsiya nemis dramaturgi va nazariyotchisi Bertolt Brechning "begonalashtirish effekti" (Verfremdungseffekt) g'oyasiga asoslangan [16].

"Kognitiv begonalashtirish" ikki elementdan iborat: "kognitiv" — ya'ni, bilishga asoslangan, ilmiy dunyoqarashga mos keladigan va "begonalashtirish" — o'quvchini odatiy voqelikdan uzoqlashtirish. Ilmiy fantastika asarlarida begonalashtirish novum (yangilik) —

yangi va noodatiy element, texnologiya yoki ijtimoiy tuzum orqali amalga oshiriladi. Bu novum, bir tomondan, o'quvchini tanish bo'lmagan dunyoga olib kirs, ikkinchi tomondan esa, haqiqiy dunyoni yangi nuqtai nazardan kashf etishga undaydi [2]. Haqiqatda Darko Suvinning ilmiy faantastika haqidagi nazariyasi ushbu janr qonuniyatlariga to'laqonli mos tushadi. Ilmiy dalillarga asoslangan holda yaratilgan yangi adabiy dunyo har qanday o'quvchining real voqealikka bo'lgan qarashini o'zgartiradi.

Suvinning nazariyasiga ko'ra, ilmiy fantastikaning asosiy vazifasi real dunyoni tanqidiy o'rganish uchun alternativ voqelik yaratishdir. Bu alternativ voqelik fantastik bo'lsa ham, u ilmiy tafakkur qonunlariga bo'ysunadi, ya'ni ichki mantiqqa ega va nazariy jihatdan mumkin bo'lgan dunyoni taqdim etadi[16]. Bundan kelib chiqadiki Suvinning ilmiy fantastika janri haqidagi nazariyasi ushbu janrda yaratilgan asarlarni o'qish orqali o'quvchini real hayotga nisbatan tanqidiy fikrlashga undaydi. Bunga sabab esa asarda real hayotga to'g'ri keluvchi ilmiy faktlarning mavjudligi desa mubolag'a bo'lmaydi.

2.2 Frederik Jemison va utopik impuls

Taniqli marksist nazariyotchi Frederik Jemison ilmiy fantastika nazariyasiga katta hissa qo'shgan olim hisoblanadi. Jemisonning fikricha, ilmiy fantastika asarlari zamonaviy kapitalistik jamiyatning tanqidiy tahlili va utopik alternativlarning izlanishi sifatida xizmat qiladi. U ilmiy fantastikani "utopik impuls"ni o'z ichiga olgan janr sifatida ta'riflaydi[15]. Ya'nikim ilmiy fantastika o'zida ideal ijtimoiy jamiyat elementlarini ko'rsatuvchi janr sifatida ham harakatlanadi. Jemison uchun ilmiy fantastika nafaqat mavjud ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarni tanqid qilish, balki alternativ, odilroq va tenglikka asoslangan jamiyatlarni tasavvur qilish imkonini beradi. Biroq, u utopiyalarni to'g'ridan-to'g'ri tasvirlashdan ko'ra, ilmiy fantastika ko'pincha utopik orzuni bilvosita, distopik sharoitlarda qarshilik va kurash orqali ifodalashini ta'kidlaydi [2]. Ilmiy fantastikada utopik orzularni distopik jamiyat orqali ko'rsatish esa bu asarning yanada haqiqatga yaqin dalillar bilan ta'minlaydi.

Jemison ilmiy fantastika asarlari tahlilida "kognitiv xaritalashtirish" tushunchasini qo'llaydi. Bu yondashuv o'quvchilarga murakkab ijtimoiy-iqtisodiy tizimlarni tushunish va ulardagi o'z o'rnini anglash imkonini beruvchi adabiy texnikalarni o'rgatadi. Masalan, kiberpank asarlaridagi global korporativ kapitalizmning murakkab tarmog'i kognitiv xaritalashtirish orqali anglashilishi mumkin [9]. Kognitiv xaritalashtirishni o'z ichiga oluvchi asarlarning yaqqol misoli sifatida Filip Dikning "Do Androids dream of electric sheep?" asarini keltirish mumkin. Bu asarda yozuvchi kognitiv xaritalashtirish ya'ni qahramonlar ichki dunyosi va o'zi bilan bo'ladigan ichki dialoglarni ko'rsatish natijasida asar syujetini tushunishga zamin yaratilgan. Bu asar bosh qahramoni androidlar ovchisi Dik Rekard va androidlar ichki kechinmalari kognitiv xaritalashtirishi misolida asardagi insonlar va androiddlar orasidagi tafovut va hayotning ma'nosi haqidagi savollar o'rganiladi.

2.3 Feminizm va ilmiy fantastika

Feminist nazariyotchilar ilmiy fantastika janrini jins va gender munosabatlarini qayta ko'rib chiqish uchun muhim maydon sifatida o'rganganlar. Joanna Russ va Donna Haraway kabi olimlar ilmiy fantastika qanday qilib an'anaviy gender stereotiplarini buzishi va alternativ jinsiy voqeliklarni tasavvur qilishi mumkinligini ko'rsatganlar [26].

Donna Harawayning "Kiborg manifesti" (1985) ilmiy fantastika nazariyasiga katta ta'sir ko'rsatgan. Haravey kiborg obrazini — inson va mashina dualistik bo'linishini buzuvchi gibridd mavjudotni — zamonaviy dunyo va gender munosabatlarini tushunishning yangi usuli

sifatida ko'radi. Uning fikricha, ilmiy fantastika "faktdan ham haqiqiyroq" bo'lib, joriy gender munosabatlarini tanqid qilish va yangi imkoniyatlarni tasavvur qilish uchun xizmat qiladi [2]. Ursula K. Le Guin, Oktaviya Batler, Joanna Russ va Jeyms Tiptri Jr. (Alice Sheldon) kabi yozuvchilar feminist ilmiy fantastikaning rivojlanishiga katta hissa qo'shganlar. Ularning asarlari gender, jins, irq va hokimiyat masalalarini o'rganish uchun ilmiy fantastikaning imkoniyatlarini ko'rsatadi. Le Guinning "Qorong'ulikning chap qo'li" romanidagi genderlik jihatdan o'zgaruvchan jamiyat tasviri bunga yorqin misol bo'la oladi.

2.4 Postkolonial nazariya va ilmiy fantastika

Postkolonial tanqid ilmiy fantastika asarlarida imperializm, kolonializm va madaniy o'zaro ta'sir mavzularini o'rganadi. Postkolonial nazariyotchilar klassik ilmiy fantastika ko'pincha g'arb imperializmining davomi ekanligini, begona dunyolarni "ochish" va "zabt etish" haqidagi hikoyalar imperiyalarning kengayishi narativlariga o'xshashligini ta'kidlaydilar [7]. Biroq, zamonaviy ilmiy fantastika yozuvchilarining ko'pchiligi ongli ravishda kolonial an'analarni tanqid qiladilar va alternativ, postkolonial dunyoqarashlarni taklif etadilar. Oktaviya Batler, Nalo Hopkinson, Nedi Okorafor va Ted Chyan kabi turli madaniy kelib chiqishga ega bo'lgan yozuvchilar g'arb markazli ilmiy fantastikaga qarshi alternativ qarashlarni taklif qiladilar. Bu yozuvchilar ilmiy fantastika orqali imperiyalarning tarixiy va kelajakdagi ta'sirini, diaspora identitetini, madaniy yutuqlarni va dekolonizatsiya imkoniyatlarini o'rganadilar. Ularning asarlari klassik g'arb ilmiy fantastikasining meros qilingan stereotiplari va andozalarini qayta ko'rib chiqadi, janrni yangi, xilma-xil ovozlari va qarashlar bilan boyitadi.

3. Ilmiy fantastikaning madaniy ta'siri

3.1 Jamiyat muammolarini aks ettirish

Ilmiy fantastika janri doimo o'z davridagi muhim ijtimoiy, siyosiy va madaniy muammolarni aks ettirgan. 1950-yillarda Sovuq urush davri asarlari atom urushi va yadro apokalipsisi xavfi bilan bog'liq qo'rquvlarni aks ettirdi. Rey Bredberining "Farengeyt 451" (1953) va Nevil Shyutning "Qirg'oqda" (On the Beach, 1957) kabi romanlar bu davrning xarakterli mahsullaridir.

1960-1970-yillarda ilmiy fantastika atrof-muhit muammolari, aholi sonining ko'payishi va resurslarning tugashi kabi mavzularga ko'proq e'tibor qaratdi. Frenk Gerberning "Donovanning yaxshi aqlli mashinalari" (1969), Jon Brannerning "Qo'ylar choponi" (1972) va Ernest Kallenbaxning "Ekotopiya" (1975) kabi asarlar ekologik ilmiy fantastikaning rivojlanishiga hissa qo'shdi [14].

1980-yillarda kiberpank harakati globalizatsiya, korporativ hokimiyat va axborot texnologiyalarining jamiyatga ta'siri bilan bog'liq xavotirlarni aks ettirdi. Vilyam Gibsonning "Neyromanser" (1984) va Brays Sterlingning "Shizomatritsa" (Schismatrix, 1985) kabi asarlar sanoat so'nggi jamiyatini tanqidiy o'rgandilar [24].

Zamonaviy ilmiy fantastika iqlim o'zgarishi, pandemiyalar, sun'iy intellekt rivojlanishi va ijtimoiy adolat kabi mavzularga e'tibor qaratmoqda. Emili St. Jon Mandelning "Stantsiya o'n bir" (2014), Kim Stenli Robinsonning "New York 2140" (2017), Liu Tsixinning "Uch jism muammosi" (2008) va N.K. Jemisinning "Tosh osmon" (The Fifth Season, 2015) kabi asarlar bugungi jamiyatning eng muhim muammolarini ko'taradilar.

3.2 Texnologiya va innovatsiyalarga ta'siri

Ilmiy fantastika va texnologik innovatsiyalar orasida murakkab o'zaro bog'liqlik mavjud. Ko'plab hollarda, ilmiy fantastika asarlari texnologik yutuqlarni bashorat qilgan yoki ilhomlantirgan. Bir qator misollar bor:

- Artur K. Klarkning "2001: Kosmos odisseasi" (1968) zamonaviy kompyuterlar va sun'iy intellekt konsepsiyalarini oldindan ko'rgan.

- Vilyam Gibsonning "Neyromanser" asari internet va virtual haqiqat rivojlanishiga ta'sir ko'rsatgan.

- H.G. Vells'ning "Dunyolar urushi" (1898) asari radioga bo'lgan qiziqishni uyg'otgan.

- "Star Trek" seriali kommunikatorlari hozirgi mobil telefonlarni oldindan ko'rgan.

Texnologiya kompaniyalari ko'pincha ilmiy fantastika yozuvchilarini maslahatchi sifatida jalb qiladilar. Masalan, "Microsoft", "Apple" va "Google" kabi kompaniyalar kelajak texnologiyalari va ularning ijtimoiy ta'sirini tasavvur qilish uchun ilmiy fantastika yozuvchilaridan foydalanadilar[10]. Yakka shu misol ham ilmiy fantastika janrining kashfiyotlarga sabab bo'lganini ko'rsatadi. Ilmiy fantastika nafaqat texnik innovatsiyalarni, balki texnologiyaning jamiyatga va inson psixologiyasiga potensial ta'sirini ham o'rganadi. Bu janr odamlar va texnologiya orasidagi munosabatlarni tushunish va texnologik rivojlanishning oqibatlarini oldindan ko'rish uchun muhim vosita vazifasini o'taydi.

3.3 Global va diaspora nuqtai nazarlari

Ilmiy fantastika janri uzoq vaqt davomida g'arb yozuvchilari va nuqtai nazarlari tomonidan o'rganilgan bo'lsa-da, bugungi kunda u global janrga aylandi. Dunyoning turli burchaklaridan kelgan yozuvchilar janrga o'z madaniy tajribalari va qarashlarini qo'shib kelmodalar. Janubiy amerikalik yozuvchilar sehrli realizm an'analarini ilmiy fantastika bilan birlashtiradilar. Afrikadagi yozuvchilar (Nnedi Okorafor, Lauren Beukes) ilmiy fantastika orqali Afrikaning o'tmishi va kelajagini qayta tasavvur qiladilar. Osiyo yozuvchilari (Liu Tsixin, Han Song, Hoshi Shinichi) sharqiy falsafa va dunyoqarashni janrga singdirdilar [24]. Turli xil mintaqah adabiyotchi olimlarining ilmiy fantastika janriga qarashlariga ko'ra ilmiy fantastikani reallikkga yaqin bo'lgan hali boshdan o'tkazilmagan va yoki guvohi bo'linmaagan o'tmishdagi voqealarni modelini ilmiy faktlar asosida adabiy bayon qilish vositasi desak mubolag'a bo'lmaydi. Diaspora yozuvchilari, masalan, Nalo Hopkinson (Karib havzasi), Vanessa Nakate (Uganda) va Ken Liu (Xitoydan kelib chiqqan amerikalik) transnatsional identitet va madaniyatlararo tajriba mavzularini o'rganadilar. Ular g'arb va sharq, an'anaviy va zamonaviy, lokal va global orasidagi chegaralarni buzib, janrni kengaytiradilar. Bu global ovozlarning kiritilishi ilmiy fantastikani boyitib, uni yanada xilma-xil va inkluziv janrga aylantiradi. G'arb markazli kelajak qarashlariga alternativalar taklif qilib, bu yozuvchilar ilmiy fantastika orqali insoniyat tajribasining butun spektrini ko'rsatmoqdalar [24]. Bundan kelib chiqadiki xalqaro tahlil asosida yaratilgan ilmiy fantastik asarlar kelajakni bashorat qilish yoki bo'lmasam kelajak muammolarni tushunishga va oldindan tasavvur qilish va anglash uchun zamin yaratishi mumkin.

3.4 O'zbek adabiyotida ilmiy-fantastika an'analari.

O'zbek adabiyotida ilmiy-fantastika janri o'ziga xos rivojlanish yo'liga ega. 20-asrning ikkinchi yarmida Hojiakbar Shayxov, Xudoyberdi To'xtaboyev va Tohir Malik kabi yozuvchilar bu janrning shakllanishiga hissa qo'shganlar. Xususan, Hojiakbar Shayxovning "Ajob sayyoralar"(1979), "Sirli qoya" (1988) asarlari sovet davri o'zbek ilmiy-fantastikasining yetuk

namunalari hisoblanadi. Bu asarlarda g'arb ilmiy-fantastikasidan farqli o'laroq, sharqona falsafiy qarashlar va mahalliy madaniy kontekst sintezi kuzatiladi.

Mustaqillik davrida o'zbek ilmiy-fantastikasi yangi mualliflar va yo'nalishlar bilan boyidi. Jumladan, Ulug'bek Hamdam, Isajon Sulton kabi zamonaviy yozuvchilar asarlarida ilmiy-fantastika elementlari ko'rinadi. Isajon Sultonning "Boqiy darbadar" (2011) romani ayniqsa diqqatga sazovor bo'lib, unda sharq va g'arb falsafiy qarashlari sintezlangan hamda metafizik masalalar ilmiy-fantastika elementlari orqali o'rganiladi. Bundan tashqari ushbu asarlarda berilgan ilmiy ma'kumotlar ham o'quvchi e'tiborini o'ziga jalb qilmasdan qolmaydi. Misol tariqasida Quronovning "Galaktikaga bir kun" ilmiy fantasti asaridan quyidagi parchani olishimiz mumkin "Koinotdagi jismlarning tortishish kuchi, ya'ni gravitatsiyasi ko'proq ularning massasi bilan bog'liq. Masalan, Oy Yerdan ancha kichkina. Shu sababli uning tortishish kuchi Yernikidan 6-marta kamroq. Bu agar siz yerda 1 metr balandlikka sakray olsangiz, Oyda naq 6 metrga sakraysiz degani. Chunki Yerda 40 kg vaznli bola Oyga chiqqanida 7 kg bo'lib qoladi. Xullas, fazoviy kema yaratayotganda shularni hisobga olish shart".[21:21-bet]

O'zbek ilmiy-fantastikasining o'ziga xos xususiyati shundaki, u klassik sharq falsafasi, islomiy dunyoqarash va zamonaviy ilmiy tushunchalarni sintezlaydi. Bu sintez g'arb ilmiy-fantastikasiga xos bo'lgan texnologik determinizmdan farq qiluvchi alohida yo'nalishni shakllantiradi. O'zbek ilmiy-fantastikasida insonning ruhiy-ma'naviy dunyosi texnologik rivojlanishdan ustunroq qo'yiladi, bu esa janrning g'arbdan farqli o'laroq, ko'proq axloqiy-falsafiy masalalarga e'tibor qaratishini ko'rsatadi [20].

4. Ilmiy fantastikada texnologik bashoratlari

4.1 Tarixiy bashoratlari

Ilmiy fantastika tarixida texnologik kashfiyotlarni ajoyib aniqlik bilan oldindan ko'rgan ko'plab misollar mavjud:

- Jyul Vern "Oydan Yerga" (1865) asarida kosmik kemalar va oyga sayohatning texnik jihatlarini tasvirlagan, bu NASAning "Apollon" dasturi amalga oshirilishidan qariyb bir asr oldin bo'lgan.

- H.G. Vells "Vaqt mashinasi" (1895) asarida vaqt bo'ylab sayohat g'oyasini rivojlantirgan, bu keyinchalik Albert Einsteinning nisbiylik nazariyasi orqali nazariy mumkin deb topilgan.

- Gyugo Gernsbekning "Ralph 124C 41+" (1911) romani videoqo'ng'iroqlar, solyar energiya, sintez qilingan oziq-ovqatlar va boshqa ko'plab zamonaviy texnologiyalarni bashorat qilgan.

- Edvard Bellemining "O'tmishga nazar" (Looking Backward, 1888) asarida kredit kartalar tasvirlangan.

- Mark Tvening "Tom Soyerning chet ellarda sarguzashtlari" (1894) romanida internet va ijtimoiy tarmoqlarga o'xshash tizimni bashorat qilgan.

Vilyam Gibsonning "Neyromanser" (1984) romani kiberfazo, hakerlik va virtual haqiqat kontseptsiyalarini taqdim etgan, bu internet rivojlanishidan oldin bo'lgan[13].

4.2 Taxmin va bashorat

Ilmiy fantastika asarlarida qo'llaniladigan taxmin va bashorat texnikalarini tushunish har bir asar o'quvchisi uchun o'ta muhimdir. Ilmiy fantastika yozuvchilari bir necha metodlarni qo'llaydilar:

- Ekstrapolyatsiya: Mavjud texnologik tendensiyalarni kelajakka proyeksiya qilish. Masalan, Arthur C. Klark "Oyning changlari" (A Fall of Moondust, 1961) asarida oyda turizm infratuzilmasi rivojlanishini tasvirlagan.

- Spekulyatsiya: Ilmiy nazariyalarga asoslangan yangi texnologiyalarni tasavvur qilish. Masalan, Liu Tsixin "Uch jism muammosi" (The Three-Body Problem) asarida kvant mexanikasi va kosmologiyaga asoslangan kontseptsiyalarni rivojlantirgan.

- Alternativ tarix: "Agar bu hodisa bo'lganida nima bo'lardi?" degan savolni o'rganish. Filip K. Dikning "Yuqori qasrdagi odam" (The Man in the High Castle, 1962) romanida agarda o'q davlatlari ikkinchi jahon urushida g'alaba qozonganida dunyo qanday ko'rinishda bo'lishini tasvirlagan.

- Ijtimoiy ekstrapolyatsiya: Texnologik o'zgarishlarning jamiyatga ta'sirini bashorat qilish. Masalan, Margar Etvud "Kanizakning hikoyasi" (The Handmaid's Tale, 1985) asarida reproduktiv texnologiyalarning ijtimoiy ta'sirini tekshirgan[13]. Yuqorida nomi tilga olingan barcha texnikalarning hammasi ilmiy fantast yozuvchilar uchun o'quvchini Darko Suvin nazariyasidagi novumga olib kiradi.

4.3 Spekulyatsiyaning ro'li.

Ilmiy fantastikaning spekulyativ tabiati uni texnologik yutuqlarning oqibatlarini o'rganish uchun "laboratoriya" vazifasini o'tashiga imkon beradi. Yozuvchilar ham utopik, ham distopik kelajakni tasavvur qilish orqali ilmiy-texnik taraqqiyotning axloqiy va ijtimoiy oqibatlari haqida tanqidiy fikrlashga undaydilar. Masalan, Ayzek Azimovning "Robotlar" seriyasida robotlarning "Uch qonuni" axloq kodeksi sun'iy intellekt bilan bog'liq masalalar va ularning insonlar bilan munosabatlarini o'rganish uchun muhim vosita bo'ldi. Bu g'oya keyinchalik texnologik etika sohasida keng muhokama qilinib, zamonaviy sun'iy intellekt rivojlanishiga ham ta'sir ko'rsatdi. Ilmiy fantastikadagi spekulyatsiya faqat texnologik kashfiyotlarni emas, balki ularning jamiyatga, madaniyatga va inson ruhiyatiga ta'sirini ham o'z ichiga oladi. Yozuvchilar texnologiya, ijtimoiy o'zgarishlar va inson tajribasi orasidagi murakkab o'zaro bog'liqliklarni o'rganadilar. Bu janrni faqat "texnologik bashoratlar" emas, balki "ijtimoiy-texnologik bashoratlar" taqdim etadigan janr deb atash to'g'riroq bo'ladi [10]. Haqiqatdan ham hozirgi real hayotga mos kelib, haqiqatga aylangan asarlarda berilgan qonun qoidalar majmui hozirda faol qo'llanilmoqda. Buning yaqqol misoli tariqasida J. Orvellning "1984" asarini misol keltirish mumkin. Asarda tilga olingan "Thought police" (Fikrni politsiyasi) hozirgi kundagi online xizmatlar bilan amalga oshiriluvchi so'rovnomalar bilan qiyoslasak bo'ladi. Asarda totalitarizm va siyosiy hokimiyatning psixologik, texnologik, jismoniy va ijtimoiy xavflari, inson tafakkurini shakllantirishda tilning ahamiyati kabi mavzular ko'tariladi.[25:4]

5. Ilmiy fantastikaning poetik xususiyatlari.

5.1 Janr chegaralari.

Ilmiy fantastikaning chegaralari va boshqa janrlar bilan kesishishi doimo muhokama mavzusi bo'lib kelgan. Ba'zi nazariyotchil olimlar ilmiy fantastikani fantastik adabiyotning kenja janri deb hisoblaydilar, boshqalar esa uni mustaqil janr sifatida ko'radilar [22]. Bu yerda birinchi guruh nazariyotchilarining fikri muhim o'ringa ega. Buning asosiy sababi esa ushbu janr doirasida yaratilgan asarlarda hamon reallikga yaqin bo'lsada mavjuda bo'lmagan obrazlarning mavjudligidir. Bu esa fantastika janrining eng muhim umumiy belgilaridan biridir. Quydagi bu sifat ikki janrning alohida xususiyatlari bilan dalillanadi.

Ilmiy fantastika quyidagi janrlar bilan kesishadi:

- Fantastika: Ilmiy fantastika va fantastika orasidagi chegara ko'pincha noaniq bo'ladi. Masalan, "Yulduzlar urushi" (Star Wars) ham ilmiy fantastika, ham fantastika elementlarini o'z ichiga oladi. Asosiy farq shundaki, ilmiy fantastika o'z g'aroyib elementlarini ratsional, ilmiy dunyoqarash doirasida tushuntiradi (ammo bu tushuntirish haqiqiy ilmiy qonunlarga muvofiq bo'lishi shart emas), fantastika esa sehrli va g'ayritabiiy tushuntirishlardan foydalanadi [19].

- Qo'rqinch: "Frankenshteyn", "O'zga sayyoralik" (Alien) filmi va "Narsa" (The Thing) kabi asarlar ilmiy fantastika va qo'rqinch janri elementlarini birlashtiradi.

- Tarxiy fantastika: Alternativ tarix asarlari, masalan, Filip K. Dikning "Yuqori qasrdagi odam" romani ilmiy fantastika va tarixiy adabiyot orasidagi chegarada joylashgan.

- Sehrli realizm: Xususan, Lotin Amerikasi va Afrika ilmiy fantastikasi ko'pincha sehrli realizm elementlarini o'z ichiga oladi, bu esa g'arbiy janr chegaralarini kengaytiradi [7].

5.2 Ilmiy fantastika badiiyati

Ilmiy fantastika o'ziga xos badiiy xususiyatlarga ega bo'lib, bu uni boshqa janrlardan ajratib turadi:

- Bilimga asoslangan yot dunyolarni yaratish: Ilmiy fantastika yozuvchilari ilmga asoslangan, ammo hozirgi dunyomizdan farq qiladigan dunyolarni yaratish san'atini rivojlantirganlar. Ular o'quvchilarning ishonchini qozonish uchun muvozanatli miqdordagi "yelim" (ilmiy tushuntirishlar) va "ko'zgu" (tanish elementlar) dan foydalanadilar [22].

- "Infodamp" (ma'lumot to'plami): Ilmiy fantastikada keng qo'llaniladigan texnika bo'lib, unda muallif o'quvchiga yaratilgan dunyo haqida ko'p miqdordagi ma'lumotni bir vaqtning o'zida beradi. Bu texnika yangi dunyoni tushuntirish uchun zarur, ammo uni badiiy jihatdan samarali qo'llash mahorat talab qiladi (Stableford, 2006). Bu kabi ilmiy ma'lumotlar to'plami yuqrida nomi tilga olingan yozuvchi Nil Eshr romanlarida ham faol qo'llanilgan. Misol tariqasida quyidagi parchani keltirishimiz mumkin: "Kormak moviy baliqchilarni kuzatdi — u kulrang suvdan o'zidan katta tuyulgan bir baliqni tortib chiqarib oldi. [...] U bu yerga moviy baliqchilar qanday kiritilganligi haqida faylni suniiy ong tizimida tezkor o'qib chiqdi. Ayni paytda orqa fonda izoh eshitilib turardi. [...] U o'rim-yig'im mashinasi — Ferguson Multiprotsessor F230 modeli ekani va u yigirma yillik ekani haqida ma'lumotga ega bo'ldi." [1:12-bet]

- Konseptual yutuq: Ilmiy fantastika kitobxonlarni "Agar bunday hodisa yuz bersa nima bo'ladi?" savolini o'ylashga undaydi. Janrning eng zo'r asarlari o'quvchilarga konseptual to'ntarish yoki "yutuq" taqdim etadi, ya'ni dunyoni yangicha ko'rishga undaydi [22].

- Texnologik va ijtimoiy yangiliklar: Ilmiy fantastika asarlari o'z dunyosining noodatiyligini ta'kidlash uchun yangi texnologiyalar, tushunchalar yoki ijtimoiy tuzilmalar – novumlar (yangiliklar) yaratadi. Bunday novumlar atrofida qurilgan badiiy asarlar o'quvchilarga mavjud dunyoni yangicha ko'rish imkonini beradi [3]. Yuqorida ilmiy fantastika badiiyatiga tegishli ta'riflardan quyidagicha umumiy xulosa chiqarish mumkin: Ilmiy fantastika boshqa janrlardan ilmiy faktlarga asoslangan ilmiyligi, real dunyoga nisbatan g'ayrioddiy olamlarni konseptual savollarni o'rta qo'yish pirovardida yaratuvchi va uni ilmiy izohlovchilik badiiy xususiyatlari bilan ajralib turuvchi haqiqatga eng yaqin bo'lgan janr turidir.

5.3 Til va metafora.

Ilmiy fantastika o'ziga xos lingvistik xususiyatlarga ega:

- Neologizmlar: Yangi texnologiyalar, tushunchalar va hodisalarni tasvirlash uchun yangi so'zlar yaratish ilmiy fantastikaning muhim xususiyatidir. Masalan, "kiberfazo" (Vilyam Gibson), "robot" (Karel Chapek), "ozon teshigi" (Tomas Disch) kabi atamalar ilmiy fantastikadan kelib chiqqan.

- Ekstrapolyatsion til: Kelajak sleng va til o'zgarishlarini tasvirlash. Entoni Byorjesning "Mexanik apelsin" (A Clockwork Orange, 1962) romanidagi "Nadsat" sleng va Margaret Etvudning "Kanizakning hikoyasi" asaridagi teokratik terminologiya bunga yaqqol misol bo'la oladi.

- Kognitiv metafora: Ilmiy fantastika mavhum ilmiy va falsafiy tushunchalarni aniq obrazlar orqali tushuntirish uchun metaforalardan foydalanadi. Masalan, Edvin Abbotning "Tekislik" (Flatland 1884) asari ko'p o'lchovli geometriyani tushuntirish uchun ikki o'lchovli mavjudotlar dunyosini metafora sifatida ishlatadi.

- Estranglish: Samuel R. Deleni tomonidan taklif qilingan tushuncha bo'lib, bu ilmiy fantastika o'quvchini "begonalashtirish" uchun ishlatadigan til xususiyatlarini tasvirlaydi. Bu oddiy so'z yoki tushunchalarni noodatiy kontekstda ishlatib, kitobxonni yangicha fikrlashga undaydigan lingvistik texnika hisoblanadi.

Muhokama

Ilmiy fantastika janri adabiyot va madaniyatda muhim ahamiyatga ega. U nafaqat kitobxonlarni zavqlantiruvchi vosita, balki jamiyatdagi o'zgarishlarni aks ettiruvchi ko'zgu va kelajakdagi imkoniyatlarni o'rganuvchi laboratoriya vazifasini ham bajaruvchi janr turidir. Tadqiqot natijalariga ko'ra, ilmiy fantastika quyidagi funksiyalarni bajaradi:

1. Kognitiv begonalashtirish orqali tanqidiy fikrlashni rag'batlantirish.

Suvinning ta'kidlashicha, ilmiy fantastika kitobxonni odatiy voqelikdan uzoqlashtirish orqali mavjud ijtimoiy tuzumlarni tanqidiy ko'rib chiqishga undaydi. Bu janr tanish dunyo va g'aroyib dunyo orasidagi kesishuvda harakatlanadi, bu esa kitobxonga o'z jamiyatini yangi nuqtai nazardan ko'rish imkonini yaratdi[12]. Masalan, Ursula K. Le Guinning "Qorong'ulikning chap qo'li" romani genderlik jihatdan o'zgaruvchan jamiyatni tasvirlab, gender va jins haqidagi an'anaviy tushunchalarni qayta ko'rib chiqishga undaydi. Shu tarzda ilmiy fantastika "begonalashtirish" orqali tanish hodisa va tushunchalarni yangicha ko'rishga yordam beradi.

2. Ijtimoiy o'zgarishlarni bashorat qilish va ularga ta'sir ko'rsatish.

Tadqiqot natijalari ilmiy fantastika va jamiyat orasida murakkab o'zaro ta'sirning mavjudligini ko'rsatadi. Ilmiy fantastika asarlari o'z davridagi xavotir va umidlarni aks ettirish bilan birga, kelajakdagi ijtimoiy o'zgarishlarga ta'sir ko'rsatishi ham mumkin. Masalan, 1950-yillardagi "Oltin davr" ilmiy fantastikasi texnologik optimizm bilan sug'orilgan bo'lib, kosmik izlanishlar va ilmiy yutuqlarga ijobiy munosabatni shakllantirgan. Bunga qarama-qarshi o'laroq, 1960-1970-yillardagi "Yangi to'lqin" harakati urush, atrof-muhit buzilishi va totalitarizm xavflarini ko'rsatib, bu masalalar haqida jamoatchilik muhokamalariga turtki bergan.

3. Texnologik rivojlanish bilan bog'liq axloqiy va falsafiy masalalarni o'rganish. Ilmiy fantastika texnologik innovatsiyalar bilan bo'g'liq murakkab axloqiy muammolarni o'rganish uchun noyob imkoniyat taqdim etadi. Bu janr texnologiya rivojlanishi natijasida paydo bo'lishi mumkin bo'lgan axloqiy dilemma va falsafiy savollarga kitobxon e'tiborini qaratadi [13].

Buning natijasida kitobxon kelajakda yaratilishi mumkin bo'lgan texnologiyalar va ularni amalda qo'llash haqida ham tasavvuriy tushunchaga ega bo'lishi mumkin. Bundan tashqqari, Filip K. Dikning "Android elektron qo'yni orzu qiladimi?" romani insoniylik tushunchasi va sun'iy intellektning axloqiy maqomi kabi muhim savollarni o'rtaga tashlaydi. Ted Chyaning "Hayotingda yetmish ikkita harf" (Seventy-Two Letters) hikoyasida golem sun'iy intellekt metaforasi sifatida ishlatib, sun'iy hayot yaratishning axloqiy jihatlarini o'rganiladi.

4. Xilma-xil ovozlari va qarashlarni taqdim etish.

Zamonaviy ilmiy fantastika turli xil madaniy, etnik va gender kelib chiqishiga ega bo'lgan yozuvchilarni o'z ichiga oladi. Bu janr keng doiradagi odamlar tajribasini aks ettirish va marginallashtirilgan guruhlar ovozini eshittirish uchun platforma vazifasini o'taydi. Masalan, N.K. Jemisinning "Singan Yer" (Broken Earth) trilogiyasi irqchilik va sistemali zulm mavzularini o'rgansa, Liu Tsixinning "Uch jism muammosi" xitoy tarixiy tajribasini global kontekstda ko'rib chiqadi. Bu xilma-xillik ilmiy fantastikani boyitib, uni yanada inkluziv janrga aylanishiga turtki bo'lmoqda.

Xulosa

Ushbu tadqiqot ilmiy-fantastik adabiyot janrining tarixiy rivojlanishi, nazariy asoslari, madaniy ta'siri va poetik xususiyatlarini ko'rib chiqdi. Natijada quyidagi xulosalarga kelindi:

Birinchidan, ilmiy fantastika janri sodda ko'ngilochar adabiyot emas, balki murakkab falsafiy, ijtimoiy va kulturologik masalalarni ko'taradigan, kognitiv izolyatsiyalaash orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantiradigan adabiy yo'nalish ekanligi aniqlandi.

Ikkinchidan, janrning rivojlanishi jamiyatdagi o'zgarishlar bilan bevosita bog'liq bo'lib, har bir tarixiy davr o'zining xos ilmiy-fantastika yo'nalishlarini yaratgani ko'rsatib berildi. Bu esa janrning ijtimoiy o'zgarishlarni aks ettiruvchi ko'zgu vazifasini o'tashini dalillaydi.

Uchinchidan, ilmiy fantastika janri markazidan chekkaga qarab kengayib borishi – g'arb markazli adabiyotdan global, ko'p ovoqli adabiyotga aylanish tendensiyasi aniqlandi. Bu jarayon janrni boyitib, uni yanada xilma-xil va inkluzivligini oshirmoqda.

To'rtinchidan, texnologik bashoratlar ilmiy fantastikaning muhim xususiyati bo'lib, janr faqat texnologiyalarni emas, balki ularning jamiyatga va inson psixologiyasiga ta'sirini ham bashorat qilishi ko'rsatildi.

Beshinchidan, ilmiy fantastika janrining badiiy xususiyatlari—neologizmlar, kognitiv metafora, infodamp, konseptual yutuq kabi vositalar—uning poetik o'ziga xosligini ta'minlashi aniqlandi.

Ushbu tadqiqot ilmiy fantastika janrining adabiyotshunoslik, kulturologiya va texnologiya rivojlanishi tarixini o'rganish uchun ahamiyatini ko'rsatadi. Kelajakdagi tadqiqotlar uchun janrning zamonaviy tendensiyalari, xususan ekologik ilmiy fantastika, post-pandemik ilmiy fantastika va sun'iy intellekt bilan bog'liq asarlarni yanada chuqurroq o'rganish tavsiya etiladi.

Xulosa qilib aytganda, ilmiy fantastika janri adabiyot, ilm-fan va jamiyat orasidagi murakkab o'zaro ta'sirni o'rganish uchun boy material taqdim etadi. U o'tmishni qayta ko'rib chiqish, bugungi kunni tanqidiy baholash va kelajakni tasavvur qilish vositasi sifatida muhim ahamiyatga ega. Ilmiy fantastika asarlari insoniyat tajribasining murakkabligi va texnologik taraqqiyotning insoniyat kelajagiga potensial ta'sirini anglatishda davom etmoqda.

Adabiyotlar/Literatura/References:

1. Asher, N. (2001). Gridlinked. Pan Macmillan. 440p.
2. Bould, M., Butler, A. M., Roberts, A., & Vint, S. (Eds.) (2009). The Routledge Companion to Science Fiction. Routledge. 544p.
3. Bould, M., & Vint, S. (2011). The Routledge Concise History of Science Fiction. Routledge. 264p.
4. Canavan, G., & Link, E. C. (2023). The Cambridge History of Science Fiction. Cambridge University Press.
5. Chu, S. Y. (2022). Post-pandemic Science Fiction: Reimagining Global Futures. Cambridge University Press.
6. Clute, J. (1995). Science Fiction: The Illustrated Encyclopedia. Dorling Kindersley. 1422p.
7. Gomel, E. (2024). Postmodern Science Fiction and Temporal Imagination. Routledge.
8. Grant, M. (2019). A Systematic Review of Science Fiction Literary Theory. Journal of Literary Theory, 13(2), 157–183.
9. Jameson, F. (2005). Archaeologies of the Future: The Desire Called Utopia and Other Science Fictions. Verso.
10. Kotásek, M. (2023). Science Fiction as Cultural Laboratory. Cambridge University Press.
11. Lavender, I. (2020). Race in American Science Fiction. Indiana University Press.
12. Liu, K. (2021). Broken Stars: Contemporary Chinese Science Fiction in Translation. Tor Books.
13. Luokkala, B. (2019). Exploring Science Through Science Fiction. Springer.
14. Menadue, C. B. (2020). Science Fiction and Cultural Theory: A Reader. Journal of the Fantastic in the Arts, 31(1), 134–137.
15. Milner, A. (2012). Locating Science Fiction. Liverpool University Press.
16. Miller, T. S. (2023). Science Fiction and Religion: New Perspectives. Routledge.
17. Newell, J. (2020). Ecological Science Fiction: Climate Change and Environmental Ethics. Liverpool University Press.
18. Oziewicz, M. (2021). Speculative Fiction and Global Ethics. University of Minnesota Press.
19. Pierce, J. J. (1987). Foundations of Science Fiction. Greenwood Press.
20. Qodirov, B. (2019). Zamonaviy o'zbek adabiyotida janr transformatsiyasi. Sharq yulduzi, 5, 45–62.
21. Quronov S. (2019). Galaktikada bir kun. Akademnashr. 160b.
22. Roberts, A. (2006). The History of Science Fiction. Palgrave Macmillan.
23. Stableford, B. (2003). Science Fact and Science Fiction: An Encyclopedia. Routledge.
24. Stableford, B. (2006). Science Fiction and the Crisis of the Educated Middle Class. McFarland & Company.
25. Tohirova Umida Akramovna. (2023). Jahon adabiyotida ilmiy fantastika anri va yo'nalishlari. Journal of Integrated Education and Research, 2(5), 112–117.
26. Yamamura, T. (2014). Rethinking Science Fiction: Exploring Cultural Identity in Science Fiction. University of Tokyo Press.
27. Yaszek, L., & Ellis, J. (2022). The Future Is Female: 25 Classic Science Fiction Stories by Women. Library of America.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOYIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ 5/3 (5) – 2025

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro‘yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas’uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog‘och ko‘chasi, 70/10-uy. Elektron manzil: scienceproblems.uz@gmail.com

Bog‘lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).